



Arkitektoniske retningslinjer for smelteverkstomten i Odda

Forord

Det er skrevet mye om Odda, byens historie, smelteverket, dets kulturminner og verneverdier, men den arkitektoniske utformingen av bygninger og byrom er til nå viet lite oppmerksomhet. Oddas kommunedelplaner gir ikke noen nærmere indikasjoner for bygningsstiler og fasader, bygningsvolumer og utforming av byrom, og heller ikke dokumentene som er utgitt i forbindelse med verning av smelteverket går nærmere inn på den arkitektoniske utformingen av nye bygninger og hvordan de bør tilpasses til de eksisterende.

Formålet med dette dokumentet er å gi de som planlegger nye bygninger inne på smelteverkstomta retningslinjer for utforming av nye bygninger. Slike bygninger bør ikke komme i veien for verneverdiene visuelt, stjele oppmerksomhet med sterke farger eller volumer som bryter med helheten, og de bør bidra til å skape gode byrom med høy opplevelsesverdi. På den annen side er det viktig at arkitekter får frie tøyler innenfor slike rammer, og dokumentet inneholder så få konkrete krav til materialer, former og stiler som mulig.

I Odda kommunes varsel om oppstart av planarbeid av 10.12.2014 understrekes det at man i den kommende planprosessen ønsker å underordne seg verneverdiene som er vedtaksfredede gjennom kulturminneloven, og ikke utfordre verneinteressene¹. Disse midlertidige retningslinjene handler om hvordan dette kan gjøres på best mulig måte, og kan gjøre nytten inntil en arkitektonisk veileder i form at et vedlegg til kommunens kulturminnevernplan er utarbeidet, og planbestemmelser for både smelteverket og andre områder er vedtatt.

Retningslinjer for vern av eksisterende bygninger omtales ikke her; de vil utarbeides i forbindelse med nevnte politisk vedtatte dokumenter. For å forstå hvordan nye bygninger kan utformes for å harmonisere med eksisterende bygninger og «sy sammen» smelteverket og Oddas nåværende sentrum, er det imidlertid nødvendig å se nærmere på de to områdene, for å kunne identifisere karakteristikk, former og volumer som kjennetegner de to områdene, og som også nye bygninger bør respektere.

¹ Se Riksantikvarens fredningsvedtak, tilgjengelig på byantikvarens nettside

Odda, en typisk og atypisk vestlandsby

Odda er en typisk vestlandsby i den forstand at den er en relativt tett, bymessig by med en kombinasjon av trebygninger og murbygninger som danner gater og torg, som ligger ved sjøen og er omgitt av høye fjell. Slike byer finnes langs kysten i hele Norge, på steder der adkomst via sjøveien har ført til at byer og tettsteder har ligget ved havner, og der fjellandskapet har gjort det nødvendig å utnytte tilgjengelige byggetomter så godt som mulig. Bilder av Odda fra før industrialiseringen viser en tett husklynge rundt kirken, som ruvet over bygningsmassen.

Odda er atypisk fordi den har vokst svært raskt til å være et travelt industrisenter med bymessig karakter, og fordi det er lite igjen av byen slik den var før industrien ble startet opp hvis vi ser bort fra kirken og den gamle bebyggelsen i Eitrheimsvegen. Byen har relativt stilrene områder fra de første tiårene av forrige århundre. Den har også gode moderne bygninger fra femtitallet som folkebadet og rådhuset.

De aller fleste verneverdige og fredede bygningene på Smelteverkstomta ble bygget i de første tiårene av forrige århundre. De er svært harmoniske innbyrdes, er av høy arkitektonisk kvalitet og har en helt spesiell egenart. Også i Odda sentrum finner vi mange bygninger fra samme periode, og de har mye til felles med bygningene på Smelteverket. Selv om nytenkning og samtidig kreativitet bør få spillerom på området, kan det være fordelaktig at nye bygninger harmoniserer med og viderefører disse fellestrekkene, for å kunne koble sammen de to bydelene og ivareta verneinteressene. Dette drøftes nærmere i det følgende.

Bygningstyper på smelteverkstomten og i Odda sentrum

Takets utforming er kanskje det som er mest karakteristisk og øyenfallende ved mange bygninger. I det mest urbane området av smelteverket, som også er det som ligger nærmest sentrum, finner vi en kombinasjon av valmede tak, saltak, basilikatak, sagtak og flate tak.

Tak som bare finnes på smelteverkstomta: basilikaformede tak og sagtak

Mange av de største bygningene på tomten har basilikaformede tak; de er med andre ord «industriens katedraler» i ordets rette forstand. Ordet basilika brukes i dag for en kirke med høyt midtskip med vinduer langs veggene (klerestorium), som gir et diffust lys ovenfra. Dette var opprinnelig en romersk forsamlingshall.



Basilika i Pisa, Italia



Cyanamiden og Lindehuset med høyt midtskip og klerestorium



Cyanamiden: Fasaden vitner om at dens arkitekt har vært bevisst om basilikaens røtter



Også smelteovnhuset har en slags basilika-formet tak

Basilikaformede tak og sagtak er å finne på smelteverkstomta, ikke i sentrum. Det finnes større og mindre sagtak i området, men de er ikke like øyenfallende som basilikatakene. Begge taktyper tjente samme formål: De ga indirekte lys ovenfra, egnet til arbeidslokaler, og de gjorde det mulig å bygge store åpne lokaler (sagtak har større bæreevne enn for eksempel flate tak).



Sagtak på baksiden av Cyanamiden. Vernet.



*Det samme sagtaket sett fra dalsiden (hvitt tak til høyre).
Sagtaket tar opp et stort areal, men er mindre synlig for besøkende på området enn for de som bor oppi dalsiden.*



En lang fasade er brutt opp i enheter med forskjellige tak av forskjellige dimensjoner, inklusive to basilikaformede. Det som kunne ha vært en ensformig vegg er blitt et urbant og variert innslag.

Taktyper som finnes i begge områder: valmede tak, saltak og flate tak

Valmede tak, saltak og flate tak er å finne både på smelteverkstomta og i Odda sentrum. De verneverdige bygningene (som ikke har basilikaformede tak eller sagtak) har valmede tak eller saltak i begge områder, men dette utelukker ikke at vi også bør se på de flate takene.



Valmede tak og sagtak



Valmet tak og tak med klerestorier



Inngangen til området med administrasjonsbygningene (verneverdige) og portvakthuset (ikke vernet): ett flat tak og to valmede.



Ved havnen: Butikklokalet er tilpasset naboens saltak



Tre saltak: Cyanamiden og to boliger



Blanding av murhus og trehus, alle med valmet tak

Byrom

Odda har mange gode byrom, spesielt hvis vi tar byens størrelse med i betraktning. Spesielt er gågaten trivelig og det er mye folk her, spesielt på lørdager. Torget ved havnen er trivelig, og gir utsyn til fjord og fjell. Byens sentrum har klart definerte gateløp og plasser, og noen fine bakgårder som er åpne for publikum. Også på smelteverkstomta er det gode byrom, spesielt Lindetorget ved Smelt kafe.



Lindetorget



Bryggen ved turistinformasjonen



Gågaten



Et gateløp i Eitrdal. Venstre side er regulert som bevaringsverdig.

Litt om tilpasning av nye bygninger til gamle

Det er mange måter å tilpasse nye bygninger til gamle, men med fare for å forenkle kan vi si at ytterpunktene i faget består i å bygge nye rekonstruksjoner som kan oppfattes som gamle, og i å ignorere historiske kontekster og bygge noe som er i tråd med dagens tidsånd uten å ta hensyn til sameksistens. Fantoft stavkirke ble bygget opp fra grunnen av, men dette er noe alle vet og det er ikke nødvendigvis snakk om en «uærlig» bygning, spesielt når vi tar alternativene med i betraktning. Mange kontraster mellom nytt og gammelt kan være spennende. Det ligger i byens natur at den utvikler seg over tid, og bærer vitne om forskjellige epoker.



I denne gaten i Genova finner vi alt fra tårn fra middelalderen til kontorbygg fra femtitallet. I dag ville man neppe ha godkjent en slik kombinasjon, men husrekken er spennende og variert, og forteller en historie om hvordan byen har utviklet seg over mange århundrer. Bygglinjer, arkader og vindusrytmer er harmoniske på tross av stilblandingen.

Som bygaten i Genova (som ikke er ment som eksempel til etterfølgelse) viser kan det være viktigere at proporsjoner, volumer og byggelinjer respekteres, enn at bygninger er i samme

stil. Samtidig er det ikke tvil om at vi har fått større respekt for historiske kontekster, og at vi er blitt bevisste om at det er fullt mulig å tilpasse nye bygninger til gamle uten å hverken «kopiere» eller være «uærlige».

Et godt eksempel på dette er å finne i Trondheim. De nye bygningene glir inn i bybildet, bidrar til å skape byrom, men forteller også en historie om nye byggeteknikker og nyskaping. For å være bærekraftige bør bygninger stå i minst hundre år, og da er det kanskje nødvendig å se på et lengre tidsperspektiv også når man utformer deres utseende. I et område som smelteverkstomta i Odda er det viktig å respektere området karakter, stil og atmosfære. Det er også viktig at nye bygninger bidrar til å skape gode byrom med høy opplevelsesverdi.



Dette nye leilighetsbygget ved Vår Frues Kirke i Trondheim vant byens byggeskikkpris i 2014. Bygningene skiller seg ut og gir seg ikke ut for å være gamle, men de respekterer dimensjoner, takutforming, materialer og farger og bidrar til et harmonisk helhetsinntrykk.



Det kan være nyttig å sammenligne måten lange horisontale fasader er blitt brutt opp i vertikale deler på smelteverket (se side 5) og dette horisontale innslaget som bryter med Oddas bymessige utforming av bygninger, gater og byrom

Retningslinjer for nye bygninger på smelteverkstomten

I det foregående oppsummeres noen av egenskapene som kjennetegner bygningene både på smelteverkstomta og i Odda sentrum, og det gis noen eksempler på god og mindre god tilpasning av gammelt og nytt. I det følgende gis noen retningslinjer for utforming av nye bygninger på smelteverkstomta.

Nye bygninger på smelteverkstomta skal fremheve og forsterke opplevelsen av de verneverdige og vernede bygningene. De må bidra til å skape gode byrom som er attraktive, som kan brukes til næring og boligformål, og som dermed bidrar til vern gjennom bruk og til en positiv samfunnsutvikling i Odda.

Dette kan oppnås blant annet ved å forholde seg til følgende retningslinjer:

- Nye bygninger må underordne seg kulturminneverdiene i området ved å være utformet på en slik måte at de ikke ruver over eller blokkerer visjonen av de større vernede industribygningene (Lindehuset, Cyanamiden, Skalltaket).
- Større bygningsmasser skal ligge langs samme akse som eksisterende større bygninger (nord-syd) og fasader som går på tvers av denne akse skal ikke så brede at de dominerer i forhold til eksisterende bygninger.
- Tak bør være utformet slik at de ikke kommer i konflikt med eksisterende bygninger, og at de bidrar til å koble opp smelteverkstomta og nåværende sentrum. De eksisterende basilikaformede takene bør få dominere og ikke kopieres. Sagtak kan brukes, og det samme gjelder flate tak som imidlertid bør brukes i begrenset omfang og ikke på større bygninger. Valmede tak og saltak anbefales fordi de finnes i både bysentrum og på smelteverket og dermed kan koble de to områdene sammen.
- Lange fasader bør brytes opp og gis et bymessig preg. Inndelingen av fasaden på Cyanamiden vist på side 5 er et eksempel til etterfølgelse. Generelt bør horisontale, lange og ubrutte fasader unngås.
- Fotgjengertilgjengelighet skal prioriteres, og bygninger skal legges slik at fotgjengere kan gå langs attraktive gater med lite eller ingen trafikk, som kobler området sammen med gågaten (Røldalsvegen). Det er viktig at fasadene mot slike gågater er så varierte, attraktive og rikholdige i publikumsrettede aktiviteter som mulig. Vern gjennom bruk forutsetter lønnsomhet, og med andre ord kundegrunnlag.
- Materialer og farger bør ikke trekke oppmerksomhet fra verneverdige og fredede bygninger. Registreringen av fargesetting på fasader i Odda utført av NIKU i 2007 kan være en nyttig inspirasjonskilde², men andre farger kan også brukes så lenge de er harmoniserer med fargekartet som er å finne i denne rapporten. Det er mulig å bruke andre materialer enn de som er å finne på smelteverkstomta; man kan for eksempel

² Link til dokumentet finnes på byantikvarens nettside

vurdere å ta i bruk nye byggematerialer i tre³. Odda sentrum har en kombinasjon av tre og mur og dette kan være en måte å knytte områdene sammen.

Det er ikke ønskelig å legge bånd på arkitekters kreativitet. Samtidig er det viktig at nye bygninger ikke bare tilpasses de eksisterende bygningene, men også til nye nærliggende konstruksjoner. Hvis bygninger i samme område planlegges samtidig, må arkitekter og utviklere ta hensyn til hverandre og samordne arbeidet, spesielt med hensyn til byrom og byggelinjer, eventuelt med assistanse fra byantikvar eller teknisk forvaltning.

Jorunn Monrad, februar 2015

Revidert 16. november 2015

³ Se for eksempel <http://www.moelven.com/no/Produkter-og-tjenester/Limtre-og-Kerto/>